

Shahid Bahonar
University of Kerman

Dangerous Discourse in the Narrative of Zahhak in Shahnameh: A Semiotic-Semantic Analysis Based on the Danesi Model

Fereshteh Azadtabar

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran,

feazadtabar@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 2025 September 4

Received in revised form 2025

November 1

Accepted 2026 May 15

Published online 2026 June 22

Keywords:

dangerous discourse, Zahhak,

metaphorical framing,

semiotics,

Marcel Danesi

ABSTRACT

Purpose: Marcel Danesi defines the "dangerous discourse" as the systematic use of language, metaphor, and symbols to construct threat, redefine reality, naturalize violence, and legitimize domination. This discourse, relying on the "big lie" and "emotional othering" and utilizing "metaphorical framing," leads to creating an atmosphere of fear, mind control, and division within society. In Ferdowsi's *Shahnameh*, Zahhak the serpent-shouldered king is a prominent example of such mechanisms; a mythical ruler who seizes the throne through deceit and legitimizes his violence through language and behavior. He constructs the enemy as the "other" and presents geographical boundaries as logical constraints.

Method and Research: This study, using an analytical-descriptive method and based on library research, examines the verses of *Shahnameh* related to Zahhak along two axes: (1) legitimizing domination through dangerous discourse, (2) sowing division through metaphorical frameworks and creating false dichotomies.

Findings and Conclusions: the findings show that Zahhak's language is not merely a narrative tool but a mechanism for reproducing domination. The simultaneous cycle of legitimizing violence and weakening social cohesion forms the pattern of power sustainability described by Danesi in his theory. This analysis establishes a connection between the classical narrative of *Shahnameh* and contemporary patterns of power discourse.

Cite this article: Azadtabar, Fereshteh. (2026). Dangerous Discourse in the Narrative of Zahhak in *Shahnameh*: A Semiotic-Semantic Analysis Based on the Danesi Model

Journal of Iranian Studies, 25 (49), 37-60. <http://doi.org/10.22103/jis.2026.25867.2768>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jis.2026.25867.2768>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Language, as a means of conveying meaning and communication, gains greater significance within the framework of discourse. In fact, language is a system of signs and rules that people use to produce and understand meaning. Language includes grammatical structures, vocabulary, and phonology. Discourse refers to the way language is used in texts or real conversations and analyzes speech and writing patterns within various cultural, social, and historical contexts. Discourse goes beyond vocabulary and sentences to mean the manner of communication, transmission of ideologies, and cultural and social representations.

Therefore, discourses use language to create implicit meanings and cultural signs. Language in discourse is employed in a way that both the receiver and the sender can generate more complex concepts than just literal meanings. Dangerous discourse refers to a type of speech or writing that can have negative or dangerous consequences for individuals or society. This type of discourse usually leads to social tension, violence, or identity crises. Danesi believes that language is not only a communication tool but also actively involved in shaping social structures and power relations. Dangerous discourses may be based on offensive, derogatory, or discriminatory language and can contribute to the institutionalization of hostile discourses in society. "Such discourse may marginalize certain identities while strengthening others. This process can lead to circumstances where crises and tensions increase" (Danesi, 2024:23-24). A prominent example of such a situation can be seen in the reign of Zahhak; where language, narrative, and his symbolic actions, by praising evil, legitimizing the demon, and instilling fear in society, resulted in the establishment of a dangerous discourse. This discourse, by combining lies, violence, denial of virtue, elimination of opponents, and inducing anti-development patterns, not only redefined the power structure in favor of the demonic rule but also created conditions in which the destruction of agriculture, elimination of livelihoods, and destruction of social solidarity became normal.

Methodology

The research method of this article is theoretical in nature and organized based on data collection through library methods. Within this framework, primary sources have been utilized, and text analysis has been conducted based on the conceptual framework and theoretical model of Danesi in the field of "risky discourse"; an approach that enables a deep examination of the semantic and semiotic layers of the text.

Discussion

Lying and hate speech are two aspects of a destructive communication mechanism that, through constructing threats, other and inducing fear, pave the way for violence and social crisis. From Marcel Danesi's perspective, language in such a context is not merely a tool for message transmission but an active agent in shaping and reproducing power structures; therefore, "dangerous discourses," relying on lexical, metaphorical, and symbolic patterns, rewrite reality and organize social relations in the framework of the "us/them" dichotomy. One of the most effective tools of this discourse is metaphor; because it reconstructs meaning at the cognitive level and, by reframing phenomena, legitimizes violent or anti-virtue actions. From Lakoff to Danesi, the role of metaphor in producing abstract concepts and its capacity for deception have been highlighted; so much so that big lies only become effective when planted metaphorically and repeated through symbols and mental images. Denial discourses are also part of the same network; a strategy that, by distorting or omitting parts of reality, absolves the agent of power from responsibility and redefines the situation in a way that cruelty appears natural or even necessary. Mind control at the semiotic level also follows this logic: providing false

information, arousing emotion, simultaneously activating cognitive and emotional brain regions, and softening the language of violence.

An analysis of the Shahnameh shows that the reign of Zahhak is a perfect example of this discursive network. Zahhak enters the power arena from the start through the deception of Satan; a deception that, through emotional metaphors ("falling in love") and moral legitimization, represents patricide as a "natural transfer of power." Then Satan, in the guise of Khaligar, enters the court as a deceptive infiltration with false identity construction and creative language. The denial discourse is also clearly evident in Zahhak's behavior; from denying responsibility for the murder of youth and feeding their brains to snakes to portraying himself as a king without a mark of tyranny. Additionally, the attack on the "bull as a resource" and the destruction of Fereydun's refuge on a symbolic level represent the elimination of sources of life and the threat to social foundations. Against Kaveh, Zahhak, through document forgery ("in the presence") and constructing a hidden enemy, tries to conceal structural violence behind the mask of official language. The order to block water passages is an example of geographical and semiotic control of communications that operates at the core of the dangerous discourse. Ultimately, Zahhak's jealousy and his attempt to kill Jamshid's sisters are actions in which the language of erasure and violent acts transform into an ideological message. Overall, the Shahnameh narrative shows that Zahhak's reign is not merely a regime based on physical violence but the embodiment of an organized discourse of lies, denial, metaphor-making, and mind control that consolidates the demonic power structure.

Conclusion

Zahhak in the Shahnameh is represented as an archetype of power that bases its domination not merely on force but on discursive and psychological mechanisms. By metaphorically redefining binaries such as light/darkness, good/evil, and ruler/rebel, he creates a symbolic order that steers the collective mind toward emotional and irrational alignments. In this order, the "big lie" is the main tool for producing reality; a fabricated reality in which absolute good is concentrated in the figure of the ruler and absolute evil is portrayed in the face of the opponents. This process, as the second hypothesis of the study showed, leads to the collapse of social cohesion and the incapacity of the people to form a united front against power. In modern terms, Zahhak is the founder of a kind of "mind engineering" that, by linking legitimate violence with ancient cultural meanings, creates a self-sustaining cycle of domination, fear, and division. At a broader level, this semiotic reading of Zahhak transcends myth and connects to the realm of modern discourse and power theories; because the display of how the "dangerous other" is produced and the construction of threat, from the mythical world to contemporary politics, forms a continuous spectrum. Thus, Zahhak is not only a historical or mythological figure but also a linguistic and symbolic model for analyzing the mechanism of the persistence of domination in mind and society.

گفتمان خطرناک در روایت ضحاک شاهنامه: تحلیل نشانه معناشناختی

براساس الگوی دانسی

فرشته آزادآباد^۱

۱. نویسنده مسئول استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. feazadtabar@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/هدف: مارسل دانسی «گفتمان خطرناک» را به مثابه کاریست سامان‌مند زبان، استعاره و نمادها برای برساخت تهدید، بازتعریف واقعیت، طبیعی‌سازی خشونت و مشروعیت‌بخشی به سلطه تبیین می‌کند. این گفتمان با تکیه بر «دروغ بزرگ» و «دیگری‌سازی احساسی» و بهره‌گیری از «چارچوب‌بندی استعاری»، به ایجاد فضای هراس، کنترل ذهن و تفرقه‌افکنی در جامعه منجر می‌شود. در شاهنامه فردوسی، ضحاک ماردوش نمونه برجسته چنین سازوکارهایی است؛ فرمانروایی اسطوره‌ای که با نیرنگ بر تخت می‌نشیند و با بهره‌گیری از زبان و رفتار، خشونت خود را مشروع جلوه می‌دهد. او دشمن را «دیگری» می‌سازد، محدودیت‌های جغرافیایی را مدیریت منطقی جلوه می‌دهد.
کلیدواژه‌ها: گفتمان خطرناک، ضحاک، چارچوب‌بندی استعاری، نشانه‌شناسی، مارسل دانسی.	روش/رویکرد: این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی و براساس مطالعات کتابخانه‌ای، ابیات شاهنامه مرتبط با ضحاک را در دو محور بررسی کرده است: (۱) مشروعیت‌بخشی به سلطه از طریق گفتمان خطرناک، (۲) تفرقه‌افکنی از رهگذر چارچوب‌های استعاری و ایجاد دوگانه‌های کاذب.
	یافته‌ها/نتایج: یافته‌ها نشان می‌دهد زبان ضحاک نه صرفاً ابزار روایت، بلکه سازوکار بازتولید سلطه است. چرخه همزمان مشروعیت‌بخشی به خشونت و تضعیف انسجام اجتماعی، همان الگوی پایداری قدرت را شکل می‌دهد که دانسی در نظریه خود شرح می‌دهد. این تحلیل پیوندی میان روایت کلاسیک شاهنامه و الگوهای معاصر گفتمان قدرت ایجاد می‌کند.

استناد: آزادآباد، فرشته (۱۴۰۵). گفتمان خطرناک در روایت ضحاک شاهنامه: تحلیل نشانه معناشناختی براساس الگوی دانسی. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۵ (۴۹)، ۶۰-۳۷.

 <http://doi.org/10.22103/jis.2026.25867.2768>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان. © نویسندگان.

۱- مقدمه

زبان به عنوان وسیله‌ای برای انتقال معنا و برقراری ارتباط، در چارچوب گفتمان معنای بیشتری می‌یابد. در واقع، زبان، سیستمی از نشانه‌ها و قواعد است که افراد برای تولید و درک معنا از آن استفاده می‌کنند. زبان شامل ساختارهای دستور زبانی، واژگان و آواشناسی است. گفتمان نیز به شیوه استفاده از زبان در متن‌ها و یا مکالمات واقعی اشاره دارد و به تحلیل الگوهای گفتار و نوشتار در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و تاریخی می‌پردازد. گفتمان فراتر از واژگان و جملات، و به معنای نحوه برقراری ارتباط، انتقال ایدئولوژی‌ها و بازنمایی‌های فرهنگی و اجتماعی است. بنابراین، گفتمان‌ها از زبان برای ایجاد معانی ضمنی و نشانه‌های فرهنگی استفاده می‌کنند. زبان در گفتمان به گونه‌ای به کار گرفته می‌شود که هم گیرنده و هم فرستنده بتوانند مفاهیم پیچیده‌تری از تنها معانی لغوی ایجاد کنند. گفتمان خطرناک، به نوعی از گفتار یا نوشتار اشاره دارد که می‌تواند پیامدهای منفی یا خطرناک برای فرد یا جامعه به همراه داشته باشد. این نوع گفتمان معمولاً به ایجاد تنش اجتماعی، خشونت یا بحران‌های هویتی منجر می‌شود. دانسی (Danesi) بر این باور است که زبان نه تنها ابزار ارتباط است، بلکه به طور فعال در شکل‌دهی ساختارهای اجتماعی و روابط قدرت نیز دخالت دارد. گفتمان‌های خطرناک ممکن است براساس زبان‌های توهین‌آمیز، تحقیرآمیز یا تبعیض‌آمیز شکل بگیرند و به نهادینه شدن گفتمان‌های خصمانه در جامعه کمک کنند. «چنین گفتمانی ممکن است هویت‌های خاصی را به حاشیه براند، در حالی که دیگر هویت‌ها را تقویت کند. این فرایند می‌تواند به شکل‌گیری شرایطی منجر شود که در آن بحران‌ها و تنش‌ها افزایش یابند» (Danesi, 2024: 23-24). نمونه بارز چنین وضعیتی را می‌توان در سلطنت ضحاک مشاهده کرد؛ جایی که زبان، روایت و کنش‌های نمادین او با ستایش شرارت، مشروعیت بخشیدن به دیوان و ترس‌آفرینی در جامعه، به تثبیت یک گفتمان خطرناک منجر شد. این گفتمان، با ترکیب دروغ، خشونت، نفی فضیلت، حذف مخالفان و القای الگوهای ضد توسعه، نه تنها ساختار قدرت را به سود حاکمیت اهریمنی بازتعریف کرد، بلکه شرایطی پدید آورد که نابودی کشاورزی، حذف منابع معیشتی و تخریب همبستگی اجتماعی به امری عادی بدل شود.

۱-۱. بیان مسأله

ضحاک از جمله پادشاهان اساطیری‌ای است که در متون دینی و شاهنامه به عنوان تصویری از اهریمن توصیف شده است. این حاکم مستبد برای رسیدن به پادشاهی، ابتدا پدرخود، مرداس، را به قتل می‌رساند و با کمک شیطان بر جمشید پیروز شده و پادشاه ایران می‌شود. اما وقتی با بوسه اهریمن بر شانه‌هایش دو مار می‌روید، مغز جوانان را به عنوان خورش به مارهایش می‌دهد و برای رسیدن به این هدف از گفتمان دروغ و تهدید استفاده می‌کند. مارسل دانسی از دانشمندان و نظریه‌پردازان معاصر است که استاد نشانه‌شناسی و انسان‌شناسی زبانی در دانشگاه تورنتو است. او به دلیل فعالیت در زبان، ارتباطات و نشانه‌شناسی شناخته شده است و مدیر برنامه در نشانه‌شناسی و نظریه ارتباطات است. او در نظریه خود در باب نشانه‌شناسی، نشانه‌های گفتمان خطرناک را در واژه‌ها، تصویر و نمادها می‌داند و در کتاب خود راهبردهای واژگانی، نمادین و تخیلی را که برای ساختن «گفتمان‌های جنگ» به کار می‌روند، به صورت نشانه‌شناختی بررسی کرده و بر چگونگی منتهی شدن یک کلمه به کلمه دیگر، یک نماد به نماد دیگر و غیره تمرکز

کرده است. هدف این پژوهش، واکاوی «گفتمان خطرناک» در روایت سلطنت ضحاک در شاهنامه از رهگذر رویکردی زبان‌شناختی مبتنی بر چارچوب استعاره‌ای است؛ رویکردی که می‌کوشد با شناسایی شبکه استعاره‌های مفهومی و سازوکارهای زبانی، نسبت میان دروغ‌های با انگیزه سیاسی و اجتماعی و تثبیت ساختار قدرت استبدادی را تحلیل و تبیین نماید. پرسش‌های پژوهش حاضر عبارتند از:

۱- چگونه ضحاک با به‌کارگیری راهبردهای زبانی، استعاره‌ای و نمادین گفتمان خطرناک، واقعیت را دگرگون می‌کند، تهدید می‌سازد و از خشونت برای مشروعیت‌بخشی به سلطه بهره می‌برد؟

۲- چگونه ضحاک با بهره‌گیری از چارچوب‌های استعاره‌ای و دروغ‌های بزرگ، دوگانگی‌های کاذب ایجاد کرده و با تفرقه‌افکنی به تثبیت سلطه خود می‌پردازد؟

به نظر می‌رسد:

۱- ضحاک با استفاده از راهبردهای زبانی مانند برساخت تهدید («دشمن پنهان»)، انکار مسئولیت («بد روزگار»)، و بازتعریف واقعیت، همراه با نشانه‌های استعاره‌ای (مانند «گرزه گاوسر»، «گاو برمایه») و کنش‌های نمادین خشونت (تخریب کاخ، بستن گذرگاه‌ها)، موفق می‌شود خشونت خود را در ذهن مخاطب طبیعی جلوه دهد و آن را به مثابه پاسخی ضروری برای حفظ نظم معرفی کند. این فرایند مصداق همان «دروغ بزرگ» دانسی است که با «دیگری‌سازی احساسی» دشمن را غیر انسانی می‌کند و به سلطه مشروعیت می‌بخشد.

۲- ضحاک با بهره‌گیری از چارچوب‌های استعاره‌ای گسترده (برای مثال تقابل نور/تاریکی، نیکی/بدی، وفاداری/خیانت) و تکرار دروغ‌های بزرگ، شکاف‌های اجتماعی را به دوگانه‌های کاذب تقلیل می‌دهد. این دوگانه‌ها باعث ایجاد «دیگری»های متعددی در جامعه می‌شود که هم مخاطب را به همراهی با او ترغیب می‌کند و هم مانع شکل‌گیری انسجام جمعی علیه سلطه می‌گردد؛ به این ترتیب، تفرقه به ابزار کلیدی بقا و تثبیت اقتدار او بدل می‌شود.

۲-۱. پیشینه پژوهش

در دهه‌های اخیر، پژوهش‌های مختلفی در حوزه گفتمان‌شناسی شاهنامه فردوسی انجام شده است که موضوعاتی همچون ایدئولوژی، زبان‌شناسی، مفاهیم بلاغی، قدرت، دین و فلسفه را مورد بررسی قرار داده‌اند. از جمله آثاری که در باب ضحاک تألیف شده است، کتاب ضحاک شاهنامه اثر حمیدرضا اردستانی رستمی (۱۳۹۷)، مجموعه‌ای از هفت جستار است که به بررسی جنبه‌های گوناگون شخصیت ضحاک در شاهنامه می‌پردازد. وی در این کتاب به نسبت و پیوند میان شخصیت‌های متناقض تیامت، میان‌دورودی، جمشید و ضحاک؛ رابطه میان شهرسپ (دستور طهمورث) با مرداس و ضحاک و چیستی و ماهیت جنسیتی ضحاک به عنوان یکی از مؤلفه‌های نمادین داستان پرداخته است. در مجموع، کتاب تحلیلی میان‌رشته‌ای از ریشه‌های اسطوره‌ای، روان‌شناختی و فلسفی ضحاک ارائه می‌کند. از جمله

مقالاتی که در زمینه نشانه‌شناختی در حوزه شاهنامه انجام شده مقاله «نشانه‌شناسی تقابل‌های ساختاری داستان بیژن و منیژه» از علیپور (۱۳۹۶) است که نویسنده در آغاز، کلیت داستان را بر مبنای یک ساختار کلان نشانه‌شناختی به دو قطب اصلی تفکیک می‌کند. سپس، با تقسیم روایت به چند فصل یا سکانس، قطب‌های فرعی را استخراج کرده و براساس ثوابت و متغیرهای نشانه‌ای موجود در آن‌ها، روابط تقابلی دوتایی را از منظر «تناقض»، «دیالکتیک» و «پیوندی» شناسایی می‌کند. در نهایت، معانی برآمده از این روابط، مورد تأویل و تحلیل قرار می‌گیرند. مقاله دیگری با عنوان «خوانش استعاره‌ی - شناختی اشعار کابوس‌های روسی اثر پناهی براساس انگاره نظریه آمیختگی مفهوم» از دهقان و وهابیان (۱۳۹۷) نوشته شده که پژوهشگران نتیجه گرفته‌اند که شاعر از طریق به‌کارگیری استعاره‌ها و ترکیبات زبانی، با بهره‌گیری از روش‌های ادغام، ترکیب و تجمیع، فضاهای معنایی تازه‌ای خلق کرده است که می‌توان آن‌ها را در زمره استعاره‌های بدیع به شمار آورد. همچنین، شایان ذکر است که استعاره‌های این مجموعه اشعار از نوع «دوساحتی» هستند. مقاله «تحلیل نشانه‌شناختی داستان بهرام گور با زن پالیزیان» زن پالیزیان شاهنامه در خانه خرهنمای مرزبان‌نامه از کهریزی و همکاران (۱۳۹۷) که در آن به این یافته رسیده‌اند که این روایت، ضمن برخورداری از ساختاری منسجم در سطح روایت و بهره‌گیری به‌جا از فن «براعت استهلال»، ذیل مضمون کلی «قیام در برابر ستم پادشاه» سامان یافته است. با این حال، در بردارنده نکته‌ای مهم درباره رفتار قهرمان است که می‌توان آن را حاصل پرورش و تربیت متمایز وی دانست. مقاله دیگری با عنوان «تحلیل نشانه‌شناسی شخصیت زال در شاهنامه فردوسی براساس نظریه فیلیپ هامون» نوشته مرادمراد (۱۴۰۱) وجود دارد که نویسنده در آن، شخصیت زال را از منظر نشانه‌شناسی، با تمرکز بر دال‌ها (نام، جایگاه نحوی و ابعاد بلاغی) و مدلول‌ها (ویژگی‌ها، کنش‌های گفتاری و رفتاری) مورد بررسی قرار داده است و به این نتیجه رسیده است که نام و جایگاه روایی زال با کارکرد داستانی او همسو بوده و کنش‌های گفتاری و رفتاری‌اش بیانگر شخصیتی جسور، بی‌پروا، خردمند، آینده‌نگر و پیشرو است. مقاله «معناکاوی مفهوم امنیت در شاهنامه با رویکرد نشانه‌شناسی پیرس» از زمانی (۱۴۰۲) نیز حول محور نشانه‌شناسی متون حماسی قرار می‌گیرد. نویسنده در این مقاله نشان می‌دهد که پهلوانانی همچون زال، رستم، سهراب و شاهزادگانی نظیر اسفندیار، سیاوش و کی‌خسرو، کارکردی شمایی دارند و گفتار، رفتار و کردار آنان به مثابه دال‌هایی عمل می‌کند که بر مدلول «امنیت» دلالت دارند. در مقابل، موجوداتی چون اژدها، دیو و اهریمن در نظم نمادین شاهنامه به‌عنوان نشانه‌های شمایی ضد امنیت دینی و اجتماعی بازنمایی می‌شوند. با توجه به پیشینه مطالعات نشانه‌شناسی، تاکنون پژوهشی که به طور خاص با رویکرد «نشانه‌شناختی استعاره» در پیوند با «گفتمان خطرناک» و براساس الگوی نظری دانسی به تحلیل شاهنامه پرداخته باشد، انجام نشده است. نوآوری و اهمیت این پژوهش در آن است که با تلفیق سه حوزه نظری نشانه‌شناسی، استعاره‌شناسی و مطالعات گفتمان خطرناک، نه تنها خلأ موجود در ادبیات پژوهش را پر می‌کند، بلکه افق تازه‌ای برای فهم چگونگی بازنمایی قدرت، تهدید و مشروعیت‌زایی در متون حماسی-اسطوره‌ای فارسی می‌گشاید.

روش تحقیق این مقاله ماهیتی نظری دارد و بر پایه شیوه گردآوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای سامان یافته است. در این چارچوب، از منابع دست اول بهره‌گیری شده و تحلیل متن براساس چارچوب مفهومی و الگوی نظری دانسی در حوزه «گفتمان خطرناک» انجام پذیرفته است؛ رویکردی که امکان واکاوی عمیق لایه‌های معنایی و نشانه‌شناختی متن را فراهم می‌سازد.

۱-۴. یافته‌های پژوهش

نشانه‌شناسی اغلب به عنوان یک تمرین آکادمیک در تحلیل کدهای مفروض درگیر در فرهنگ و حالات ذهنی تلقی می‌شود، که با کمک به حل مشکلات اخلاقی جهان، ارتباط عمیقی در نشانه‌ها و مفاهیمی قابل تحلیل دارد. به عبارت دیگر، نشانه‌شناسی هنوز ممکن است به عنوان خودمحموری فکری تلقی شود (Danesi, 2024: 27). دانسی در واقع، علت اصلی گفتمان خطرناک را در یافتن نشانه‌ها و کدهایی برای کشف دروغ‌های بزرگ می‌داند و در تحلیل‌های خود دروغ‌های هیتلر در جنگ جهانی دوم در باب نژاد آریایی خالص داشتن و همچنین، پوتین را برای انگیزه‌های حمله به اوکراین از مهم‌ترین دروغ‌پردازان جهان توصیف می‌کند. از نظر دانسی «دروغ‌گویی مستمر شامل تلقین‌پذیری است که اطلاعات مرتبط یا اطلاعات نادرست را فعال کرده و نوعی حافظه کاذب تولید می‌کند» (Ibid: 57). ارتباط قدرت و زبان برای غلبه بر ذهن جمعی، شکلی از حکومت هوشمندانه‌ای است که با تسلط بر باورهای مردم شکل می‌گیرد. «زبان گفتاری روش اصلی ارتباط در هنرهای ملایم متقاعدسازی و مدیریت تأثیرگذاری است، زیرا باورهای اجتماعی مشترک در مورد درست و نادرست را طرح می‌کند تا بتوان حول این باورها اتحاد ایجاد کرد. راهبردهای گفتاری شامل طنز، استعاره و بیان اسطوره است» (Charteris, 2011: 25). بنابراین، گزاره‌های استعاری با استعانت از زبان است که می‌توانند با تکیه بر واژگان به نشانه‌ای از قدرت برای هر فرد محسوب شوند. «زبان آیینی واقع‌نمای فرهنگ به وسیع‌ترین معنای مفهومی آن است که اغلب جنبه‌های فرهنگ در واژگان و نحو زبان و استعاره نیز تا حدودی جلوه می‌کند» (هاوکس، ۱۳۸۰: ۱۲۲). بنابراین، «استعاره نحوه اندیشیدن ما درباره جهان پیرامون را تعیین می‌کند؛ زیرا پایه و اساس نظام مفهومی ذهن انسان استعاری است» (برگر، ۱۳۹۸: ۶۰).

دروغ گفتن کاری است که همه هر روز انجام می‌دهند، شاید به این دلیل که گاهی لازم است روابط اجتماعی سیال را حفظ کنند، یا به عنوان یک استراتژی دفاع از خود از آن استفاده کنند. در واقع، در اوایل زندگی، کودکان متوجه می‌شوند که دروغ می‌تواند به آن‌ها کمک کند تا از واکنش‌های منفی اجتناب کنند، از مشکلات دوری و از آسیب دیدن دور شوند. دروغ گفتن سه نتیجه دربردارد: ۱) وقتی انسان دروغی که دارای تعصبات سیاسی یا نژادی است، مرتکب می‌شود، می‌تواند نفرتی را برانگیزد که به سختی از بین می‌رود. ۲) این نوع دروغ، مخرب هماهنگی اجتماعی است. ۳) فرصتی را برای افراد با انگیزه سیاسی فراهم می‌کند تا خود را حول یک هدف سازماندهی کنند (Danesi, 2023: 17-18). سپس، در بخشی دیگر دروغ‌ها را به دو دسته تقسیم می‌کند:

دروغ‌ها را می‌توان به دو طبقه کلی تقسیم کرد که در ادبیات محاوره‌ای با اصطلاحات «سفید» و «سیاه» شناخته می‌شوند. «دروغ سفید» معمولاً با انگیزه‌هایی چون پیشگیری از رنجش یا آزرده‌گی دیگران، دور زدن موانع، پرهیز از ناامیدی یا شکست، اجتناب از سرزنش، و جلوگیری از پیامدهای منفی بیان می‌شود. این گونه دروغ‌ها اغلب واجد جنبه‌ای مبهم‌اند، همچون ادعای انجام تکالیف از سوی کودکان در حالی که واقعیت خلاف آن است. در مقابل، «دروغ سیاه» به دسته‌ای اطلاق می‌شود که هدفی جز آسیب‌رسانی عمدی به دیگری ندارد؛ از منظر گسترش استعاره رنگ، دروغ سیاه بخشی از گفتمان «تاریک» به شمار می‌آید که کاربست بدخواهانه راهبردهای زبانی چون جعل، ساختگی‌سازی، فریب، تحریف و اغراق را دربرمی‌گیرد و غایت آن ایجاد آسیب عاطفی و تخریب روانی است (Ibid:19). در واقع، دانسی به اصل تسلط بر مردم از سمت دیکتاتور دروغ‌گو معتقد است:

«اصول بنیادین راهبرد یک دروغ‌پرداز را می‌توان در چند محور اساسی خلاصه کرد: حفظ پیوسته هیجان و برانگیختگی افکار عمومی؛ انکار کامل هرگونه خطا یا کاستی فردی؛ نفی امکان وجود هرگونه جنبه مثبت در دشمن؛ حذف هرگونه فضای تفکر برای گزینه‌های جایگزین؛ خودداری از پذیرش مسئولیت یا ملامت؛ تمرکز مداوم بر یک دشمن مشخص و نسبت دادن تمامی مشکلات به او. همچنین، بهره‌گیری از «دروغ بزرگ»، در مقایسه با دروغ کوچک، به دلیل قابلیت پذیرش سریع‌تر آن توسط مخاطبان، و تکرار مستمر آن تا زمان تثبیت در ذهن جمعی، از سازوکارهای کلیدی در این الگو به شمار می‌آید» (Ibid:23-24).

۱-۵- مبانی نظری

۱-۵-۱. گفتار دروغ و انکار واقعیت و نفرت‌پراکنی

دروغ‌گویی و سخنان نفرت‌پراکنانه دو روی یک سکه بدخواهانه هستند، یعنی وقتی دروغ قصد ایجاد نفرت را داشته باشد، رفتارهای مضر از جمله خشونت علیه فرد یا گروه‌های هدف ایجاد می‌شود. در حالی که جزییات شفاهی ممکن است متفاوت باشد، متن فرعی سخنان تنفرآمیز در طول زمان یک متن ثابت بوده است؛ بنابراین، هرگونه اقدام علیه آن‌ها ضروری و در نتیجه، قابل توجیه تلقی می‌شود. گفتار انکاری از نظر دانسی، گفتاری است که «احساس مبهمی که در واقع اشتباه است و باید اصلاح شود، سردرگمی و ناهماهنگی اجتماعی ایجاد می‌کند. سبب اختلاف، ناهماهنگی، سردرگمی و تضادی که گفتمان‌ها می‌شود و مانعی در برابر حقیقت تلقی می‌شود که مردم را به پویایی اجتماعی «ما در مقابل آن‌ها» تقسیم می‌کند، که در نهایت، مخرب‌ترین نتیجه انکارگرایی است» (Danesi, 2024:133).

۱-۵-۲. استعاره و فریب

مفهوم اصلی که بر استعاره نهاده شده است، این است که معنای استعاری، زبان و اندیشه را فراگرفته است. اگر اطلاعات زمینه‌ای در گفته‌ای وجود نداشته باشد، تمایل ما به تفسیر استعاری است، نه تحت‌اللفظی. همانطور که لیکاف (۱۹۷۹)

به درستی بیان کرد: «استعاره بخش اصلی و ضروری از روش معمولی و متعارف ما برای مفهوم‌سازی جهان است و رفتار روزمره ما منعکس‌کننده درک استعاری ما از تجربه است.» «این وجود معنای تحت‌اللفظی را انکار نمی‌کند، اما به محض اینکه فرد از تجربه فیزیکی عینی دور می‌شود و شروع به صحبت در مورد انتزاعات یا احساسات می‌کند، درک استعاری به یک هنجار مبدل می‌شود» (Lakoff, 2016). لیکاف در ادامه، نظریه استعاره مفهومی را به عنوان چارچوبی برای بررسی معناسازی انتزاعی که بر پایه شناخت استعاری استوار است، ایجاد کرد. «استعاره به‌ویژه نقش قدرتمندی در این فرآیند تصویرسازی ذهنی ایفا می‌کند» (Kuper, 1981: 91). توجه به ظرفیت استعاره به عنوان ابزاری مؤثر در فریب‌کاری، و نه صرفاً وسیله‌ای برای فهم مفاهیم انتزاعی، پیش از ظهور زبان‌شناسی شناختی در اندیشه فیلسوفان مختلف نیز سابقه داشته است. به عنوان مثال، جان لاک، در مقاله‌ای «در مورد درک انسانی»، استعاره را به «عنوان منبع فریب مشخص کرد و توصیه کرد که در جستجوی حقیقت و دانش از آن اجتناب شود» (Locke, 1690: 34). قبل از لاک، توماس هابز (Thomas Hobbes) استعاره را به عنوان مانعی در راه ارتباط، منبع ابهام و فریب و در نتیجه، ویژگی گفتار که باید از تحقیقات فلسفی و علمی حذف شود، توصیف می‌کند. هابز به‌ویژه از استفاده سخنوران سیاسی از آن برای فریب دادن مردم شکایت داشت (Tralau 2014: 21). با این استدلال که استعاره باعث تحریک لذت زیبایی‌شناختی می‌شود که ما را فریب دهد تا آن را به عنوان یک مفهوم معنادار بپذیریم. «استعاره‌ها نه تنها ایده‌ها را منتقل می‌کنند، بلکه آن‌ها را نیز شکل می‌دهند، یک دروغ بزرگ باید بر روی یک لایه شناختی استعاری کاشته شود تا به طور مؤثر کار کند؛ بنابراین، نمادها، نشان‌ها و دیگر ساختارهای غیر کلامی که با یک علت مرتبط هستند، مشتقات استعاره زیربنایی را می‌سازند که اغلب به تصاویر ذهنی بازمی‌گردد» (Danesi, 2023: 33-34). استعاره‌های مفهومی نتیجه نگاشت حوزه‌های منبع بر روی دامنه‌های هدف هستند. در حوزه دروغ‌پردازی با انگیزه‌های سیاسی، بهره‌گیری از نظریه استعاره مفهومی می‌تواند «به منزله رویکردی کارآمد برای ساختارشکنی منابع شناختی نهفته در دروغ‌ها و روایت‌های توطئه‌آمیز به کار گرفته شود؛ رویکردی که امکان تبیین سازوکارهای کسب و اعمال قدرت اقناعی بر مخاطبان را فراهم می‌سازد» (Ibid: 46). استراتژی اصلی عوام‌فریبی سیاسی حاکم در مقابل مردم، از طریق رویکردی است که در آن دو طرف، که معمولاً حاکم و مردم خوانده می‌شوند و دارای جهان‌بینی‌های متناقضی هستند که از طریق استعاره‌های مرکزی متمایز شده‌اند. در این چارچوب ذهنی، ملت برای اداره جامعه توسط حاکم وقت به یک شخصیت قوی و مسلط نیاز دارد که شهروندان به بزرگسالانی مسئولیت‌پذیر، بااخلاق، میهن‌پرست تبدیل شوند. اما آنچه در داستان ضحاک محور اصلی این پژوهش است، میزان صداقت و قدرت حاکم است که از طریق گفتمانی پرخطر، تهدیدی برای مردم و آینده سرزمین است. در واقع، قدرت سخنوری در کنار بلاغت و استعاره موفق می‌تواند به باورپذیری منجر شود. «بلاغت، فراتر از صرف تعامل زبانی سخن‌گو با اعتبار و منش اخلاقی او نیز پیوندی بنیادین دارد. در این چارچوب، سخنور نمونه، از حیث اخلاقی واجد فضیلت است و توانایی اقناع او تنها زمانی تحقق می‌یابد که شیوه رفتار از سوی جامعه مورد پذیرش و تأیید قرار گیرد» (Chateris, 2011: 32). معنای استعاری از معنای متداول یا بنیادین واژه متمایز است و در چارچوب نظری به مثابه «حوزه هدف» تلقی می‌شود. از این رو، «استعاره را می‌توان تغییر در کاربرد یک واژه یا عبارت از طریق اعطای معنایی نو به آن دانست. در صورتی که این معنای نو تثبیت شود، در نهایت، معنای اصلی واژه به‌کاررفته در بافت استعاری نیز دچار تحول می‌گردد. این دگرگونی معنایی، توانایی

استعاره‌ها را در برانگیختن واکنش‌های عاطفی توضیح می‌دهد. باید یادآور شد که «حرکت» و «احساس» از یک ریشه شناختی مشترک سرچشمه می‌گیرند و به همین دلیل، استعاره‌ها می‌توانند حامل بار معنایی و هیجانی باشند» (Ibid:42).

۱-۵-۳. گفتمان‌های انکاری (Denial Discourses)

در اوایل زندگی، وقتی که انسان توانایی استفاده از زبان را برای تعامل اجتماعی توسعه می‌دهد، به طور غریزی متوجه می‌شود که دروغ گفتن می‌تواند به او کمک کند تا از عواقب منفی فرار کند و حقایق آسیب‌زننده را دور بزند. «دروغ‌گویی رفتاری اکتسابی صرف نیست، بلکه به گونه‌ای خودجوش از مراحل نخستین رشد زبانی در دوران نوزادی بروز می‌کند؛ به عنوان راهبردی ابتدایی برای دست‌کاری زبان و شکل‌دهی به تعاملات اجتماعی. این کنش مستلزم توانایی «ذهن‌خوانی» یا درک وضعیت ذهنی دیگری است تا بتوان از طریق تاکتیکی زبانی و هوشمندانه، او را فریب داد و مزیتی فردی کسب کرد. هرچند روند تکاملی یا تحولی این پدیده به طور کامل روشن نشده است، شواهد حاکی از آن است که برخی اشکال دروغ، به‌ویژه «دروغ بزرگ» در گفتمان دست‌کاران سیاسی، آثار مخرب‌تری نسبت به دیگر انواع دارند. مفهوم «دروغ بزرگ» نزد هیتلر، صرفاً بیانگر انحراف از حقیقت نیست، بلکه به مثابه راهبردی مستقل در عرصه سیاست عمل می‌کند و کارکردی فراتر از الگوهای ساده و روزمره دروغ‌گویی دارد» (Danesi, 2024:139). دانسی دروغ‌های انکاری را برای افرادی در نظر گرفته است که به منظور پیشبرد اهداف خود، از روشی در کلام خود بهره می‌گیرند که از طریق آن حقایق بزرگ و بدیهی را که در جامعه همه به آن اذعان دارند، انکار کنند.

تمرکز این گفتمان، از طریق دستکاری حقایق با استفاده از استراتژی‌های نشانه‌شناسی است که این‌ها را براساس یک کد مرکزی، مانند گروه ادعایی که هدفش ایجاد ترس از آمدن حکومتی بدتر از حکومت قبلی است، برای منافع شخصی خود، پایه‌گذاری می‌کنند. خطر این است که «چنین گفتمان‌هایی به طور گسترده‌تری در حال گسترش بوده و با توجه به دنیای رسانه‌های اجتماعی که اکنون در آن ارتباط برقرار شده و گروه‌های بزرگ‌تری از مردم را جذب می‌کنند، این خطر بیشتر احساس می‌شود» (Ibid:133). در عمل، این رویکرد از طریق به‌کارگیری استعاره‌هایی که حامل مفاهیم هشداردهنده برای افکار عمومی، عدالت‌طلبی و برانگیختن احساسات شهروندان نسبت به کمال‌پنداری حکومت وقت هستند، تحقق می‌یابد.

۱-۵-۴. کنترل ذهن

ارائه اطلاعات نادرست، یکی از ساده‌ترین و در عین حال، قدرتمندترین روش‌های کنترل ذهن است. با پخش اطلاعات غلط، افراد و جامعه به طور ناصحیحی هدایت می‌شوند تا باورهای خاصی را بپذیرند. «مشاهداتی در جهان نشان داده که عمده‌تأ دروغ‌های بزرگ، به عنوان طرح‌های مؤثر کنترل ذهن معرفی شده‌اند» (Kurlansky, 2022:141). یعنی در سطح نشانه‌شناسی زبانی، عبارت «دروغ‌های بزرگ» به یک نماد بین‌متنی ارجاع می‌دهد؛ هم به «نظریه» «دروغ بزرگ» گوبلز (Goebbels) در جنگ جهانی دوم (که بر تکرار مستمر گزاره نادرست تا پذیرش عمومی تأکید داشت) و هم

به کاربرد معاصر آن در تبلیغات سیاسی. واژه «طرح» هم در این متن، دو مدلول دارد: از یک سو، یک برنامه عملیاتی که توسط یک عامل قدرت طراحی شده، و از سوی دیگر، در سطح پنهان، مفهومی از مهندسی ذهن که با اقتدارگرایی و اهلی سازی افکار پیوند می خورد» (Welch, 2013: 85). تکرار مستمر «دروغ بزرگ» تا آن جا ادامه می یابد که در ذهن عموم به مثابه حقیقت تثبیت شود. در فضای معاصر، این سازوکار در حوزه تبلیغات سیاسی نیز تداوم یافته و براساس دیدگاه دانسی، به ابزاری برای شکل دهی گفتمان خطرناک و مهندسی ذهنیت جمعی بدل شده است. واژه «طرح» در این زمینه واجد دو سطح معنایی است: نخست، برنامه ای عملی و آشکار؛ و دوم، پروژه ای پنهان برای کنترل افکار و تحکیم اقتدار سیاسی. در الگوی دانسی سه منطقه کلیدی از مغز توسط دروغ ها فعال می شوند: ۱) لوب جبه ای (از نئوکورتکس) که توانایی سرکوب حقیقت را دارد، به خاطر نقش آن در فهم؛ ۲) سیستم لیمبیک (و به ویژه آمیگدالا) که در طول فریب اضطراب تولید می کند؛ و ۳) لوب گیجگاهی که مسئول بازیابی حافظه ها و تفسیر مجدد آن ها است. زمانی که این سه ناحیه همزمان توسط یک دروغ بزرگ فعال می شوند، نوعی منطق خودپیشگویی تولید می کنند که حقیقت در دروغ دفن شده است. ادعایی که در اینجا مطرح شده، این است که ارگانیک بودن ارتباطات سمبولیک (بلاغی، نمادین و تصویری) سبب شده است که اطلاعاتی در ذهن انباشته شود تا مکانیزم های عصبی مربوط به پذیرش دروغ بزرگ را تولید کند (Danesi, 2024: 191).

۲. بحث و بررسی

۲-۱. صفات ضحاک

دروغ پردازی و نیرنگ یکی از صفات برجسته شخصیت ضحاک در شاهنامه است. این ویژگی، هم در کنش های او و هم در روایت فردوسی به شکلی نمادین بروز می کند. تلقی تمام دوره فرمانروایی ضحاک به عنوان حکومتی سراسر ستمگرانه، برداشتی نادرست است؛ چراکه بنا بر شواهد روایی، او تنها در چهل سال پایانی سلطنتش به پادشاهی ظالم و ستم پیشه بدل شد. این تغییر، از زمانی آغاز گردید که اهریمن در هیئت آشپزی به دربار راه یافت و با بوسه ای بر شانه های ضحاک، دو مار را بر آن پدید آورد. به روایت گردیزی، «ضحاک با قتل جمشید زمام قدرت را به دست گرفت و در روزگار وی جادو، فسق و فجور آشکار شد؛ دیوان و تبهکاران به او نزدیک گشتند و مردم را به شیوه ای بی رحمانه، از جمله افکندن در دیگ جوشان، مجازات می کرد. با گسترش فساد، جامعه به ستوه آمد و بسیاری به سبب خوراک دادن به ماران بر شانه های پادشاه کشته شدند» (گردیزی، ۱۳۸۴: ۶۷-۶۸). همچنین، در دینکرت نهم، پنج عیب آشکار ضحاک، شامل «آزمندی، بیکارگی، تن آسایی، ناپاکی و روابط جنسی نامشروع ذکر شده است» (تفضلی، ۱۳۸۳: ج ۲، ۷۸۹). به روشنی می توان کنش های خشونت آمیز و اهریمنی ضحاک را در قالب «دورانی توصیف کرد که ناکارآمدی و بی مسئولیتی حاکمان، بی اعتنائی به کشاورزی، غصب دسترنج دیگران، تصاحب زنان پاک دامن، و ناتوانی در خردورزی و جوانمردی بر کشور سایه افکنده بود» (اردستانی رستمی، ۱۳۹۴: ۹). «پیامد حکمرانی ضحاک، که دیوان و تبهکاران را بر جایگاه قدرت نشانداده بود، چیزی جز نابودی کشتزارها، مراتع، دام ها و تمامی عوامل رونق اقتصادی جامعه نبود؛ در واقع، او در روایت اسطوره ای تجسم خشکسالی و ویرانی به شمار می آید» (بهار، ۱۳۸۵: ۱۱۱). بررسی

منابع روایی نشان می‌دهد که سلطنت ضحاک، به‌ویژه در چهل سال پایانی، مصداق بارز شکل‌گیری یک گفتمان خطرناک قدرت است؛ گفتمانی که با ترکیب فسق، خشونت، ویرانگری و القای هراس، زمینه تداوم سلطه را فراهم می‌سازد. در این دوره، ضحاک با ویژگی‌هایی همچون آزمندی، بیکارگی، تن‌آسایی، ناپاکی، روابط جنسی نامشروع و دروغ‌گویی شناخته می‌شود. نزدیکی او به اشرار و دیوان، نابودی کشاورزی، تصاحب دسترنج مردم و زنان پاک‌دامن و اعمال مجازات‌های مرگبار برای خوراک ماران، جلوه‌هایی از این گفتمان مرگ‌آفرین و ضد فضیلت است که در متن اسطوره بازتاب یافته است.

۲-۲. کنترل ذهن ضحاک توسط ابلیس

ضحاک از همان ابتدا به عنوان شخصیتی که با نیرنگ و فریب به قدرت می‌رسد و آن را حفظ می‌کند، به مخاطب معرفی می‌شود. با فریب ابلیس، پدر خود را شکست داده و تاج و تخت او را غصب می‌کند.

چنان بد که ابلیس روزی پگاه	بیامد به سان یـکـی نیکخواه
دل مه‌تر از راه نیکی ببرد	جوان گوش گفتار او را سپرد
بدو گفت پیمانم خواهم نخست	پس آنگه سخن برگشایم درست
جوان نیک‌دل گشت و فرمانش کرد	چنان چون بفرمود و سوگند خورد
که راز تو با کس نگویم ز بن	ز تو بشنوم هر چه گویی سخن

(فردوسی ۱۳۹۳: ج ۱، ۴۶)

در این ابیات گفتار ابلیس، به عنوان منشأیی از علت اصلی شکست حقیقت و عدالت و تلاش ابلیس برای جایگزین‌سازی یک روایت جعلی است که او را در مقام قدرت نگاه می‌دارد. استعاره «دل دادن» در این ابیات که از جانب ضحاک به ابلیس رخ داده، حالتی را دربرمی‌گیرد که هم حامل یک معنای عاطفی و وابستگی ضحاک به سخنان ابلیس است و هم حالتی از اطاعت که با زبان شیرین ابلیس تقویت می‌شود. در شخصیت ضحاک، مفاهیم و استعاره‌های نمادین بسیاری ارائه می‌شود که او را فراتر از یک فرد، به یک مفهوم یا پدیده شوم جهانی تبدیل می‌کنند. رفتار ضحاک در مقابل ابلیس استعاره‌ای از یک واکنش رفتاری است که باید برای به قدرت رسیدن، حقایق را به نفع خود دستکاری کرده و تلاش کند تا جایگاه خود را با سرکوب و ایجاد ترس تقویت کند. این ویژگی با استعاره مفهومی «قدرت همچون هیولایی سیری‌ناپذیر» گره خورده است. در بخش بعدی ابلیس در جهت پیشبرد اهداف خود مستقیم از پدر ضحاک سخن گفته و سعی بر این دارد تا با کلامی نرم و از روی آگاهی ضحاک را به کشتن پدر خود قانع کند. در این بخش از روایت، گوینده با بهره‌گیری از راهبردهای زبانی و نشانه‌ای، خشونت با ماهیت خانوادگی را به گونه‌ای بازنمایی می‌کند که از منظر معناشناسی فرهنگی و نظریه «گفتمان خطرناک» دانسی، واجد مشروعیت‌زایی است. توصیه به کشتن پدر، که در نظام اخلاقی سنتی عملی مذموم تلقی می‌شود، در چارچوبی تازه و مطلوب بسته‌بندی می‌گردد: دال‌هایی چون «کدخدا»، «گاه» و «جاه» به مدلول‌هایی چون «قدرت»، «منزلت» و «مشروعیت اجتماعی» پیوند داده

می‌شوند تا کنش خشونت‌آمیز معنایی مثبت بیابد. صفت «سالخورده» برای پدر، در مقام الگویی از فرسودگی و ناتوانی، به عنوان استدلالی برای کنار زدن او عمل می‌کند؛ این روند همان «دیگری‌سازی درون‌خانوادگی» است که دانسی آن را یکی از ابزارهای بازتولید خشونت می‌داند. در سطح نشانه‌شناختی استعاری، «گرفتن گاه و جاه» یک استعاره مکانی-مالکیتی است که تصاحب قدرت را به تملک یک فضای فیزیکی یا شیء ارزشمند تشبیه می‌کند، و «پند» به منزله پوشش اخلاقی، نقشی مشروعیت‌بخش دارد. این استعاره‌ها با ایجاد چارچوب ادراکی تازه، کنش حذف نسل پیشین را نه به عنوان تخریب، بلکه به مثابه انتقالی طبیعی و حتی ضروری در سلسله قدرت صورت‌بندی می‌کنند. چنین تلفیقی از نشانه‌ها و استعاره‌ها، خشونت را در بستری فرهنگی-اخلاقی پذیرفتنی کرده و مصداق روشنی از امتزاج لایه‌های معنایی و ایدئولوژیک در گفتمان خطرناک است.

بدو گفت جز تو کسی کدخدای	چه باید همی با تو اندر سرای
چه باید پدر کش پسر چون تو بود	یکی پندت از من بیاید شنود
زمانه برین خواجه سالخورد	همی دیر ماند تو اندر نورد
بگیر این ســـــر مایه‌ور جاه او	تو را زبید اندر جهان گاه او
بر این گفته من چو داری وفای	جهاندار باشی یکی کدخدای

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۴۷)

فریب و وعده‌های بزرگ برای رسیدن به قدرت از جمله کدهایی است که از نظر دانسی به نوعی گفتمان خطرناک تبدیل می‌شود. «یک مرد فریبکار همیشه کسانی را پیدا خواهد کرد که آماده فریب خوردن هستند» (Danesi, 2024: 175). «دروغ‌های بزرگ به عنوان یک استراتژی اساسی برای کنترل ذهن که در ایجاد و حفظ حکومت‌ها به کار می‌رود، از طریق تضاد و انکار حقیقت عینی، اراده را تضعیف می‌کنند که با هم به دیکتاتور اجازه دهند تا افراد را با دیدگاه خودش مطابق کند» (Ibid: 193). ابلیس با تأکید بر باورپذیری یک دروغ و با تکرار مستمر یک حقیقت وارونه، حتی اگر در ابتدا باورکردنی نباشد، ضحاک را به تدریج به آن عادت داده و آن را به عنوان واقعیت در ذهن او ماندگار می‌سازد. یعنی ابلیس با کنترل ذهن ضحاک به صورت کاملاً نامحسوس و از راه برقراری ارتباط دوستانه و عاطفی سعی بر این دارد تا قبح دروغ را برای او کمرنگ سازد. یعنی ارائه واقعیت‌ها به صورتی زیبا و جذاب، اما تحریف‌شده، یکی دیگر از تاکتیک‌های کنترل ذهن ابلیس به شمار می‌رود. این ارتباط میان ضحاک و ابلیس و کنترل ذهن ضحاک توسط ابلیس، با تغییر هویت ابلیس به شکل خوالیگری ادامه می‌یابد.

جوانی برآراست از خویشان	سخن‌گوی و بی‌نادل و پاک‌تن
همیدون به ضحاک بنهاد روی	نبودش جز از آفرین گفت و گوی
بدوگفت اگر شاه را درخورم	یکی نامـــــورپاک خوالیگرم

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۴۶-۴۷)

خوالیگر با خوراندن غذاهایی از گوشت حیوانات، سعی بر این دارد تا ضحاک را بیشتر تطمیع کند و به اطاعت خود درآورد. در واقع، نقش ابلیس در داستان ضحاک، بازنمایی استعاره‌ای از وسوسه‌های قدرت است که می‌تواند انسان را به استفاده از روش‌های ناپاک برای رسیدن به خواسته‌های خود تحریک کند. در واقع، ابلیس در قالب کلماتی که به زعم خود می‌تواند ذهن جوان ضحاک را علیه پدر بشوراند، به کار می‌برد و در ادامه نیز با همین روش پیش می‌رود. «کلمات فی‌نفسه رخداد نیستند و در واقع برآیند قراردادهایی هستند که از نحوه کاربرد آن‌ها حاصل می‌شود» (هاوکس، ۱۳۷۷: ۸۹). در این ابیات، راوی صحنه‌ای را ترسیم می‌کند که جوانی، با آراستگی ظاهری و نمایش شخصیتی مثبت («بینادل و پاک‌تن»)، خود را در موقعیتی روبه‌روی ضحاک قرار می‌دهد. در حالی که در سطح ظاهری، گفت‌وگوی او «جز از آفرین» نیست و خود را «نامور پاک خوالیگر» معرفی می‌کند، اما با رویکرد «گفتمان خطرناک» دانسی، این کنش زبانی مصداق آشکار دروغ حساب شده و مشروعیت‌یافته برای فریب قدرت است. به تعبیر دانسی، یکی از اشکال برجسته گفتمان خطرناک، ارائه اطلاعات نادرست یا روایت‌های ساختگی برای کسب مشروعیت یا مصونیت است. در اینجا، جوان با خلق هویتی دروغین (پخت‌وپز و خدمت به شاه)، چارچوبی می‌سازد که به او اجازه می‌دهد وارد فضای قدرت شود، بی‌آنکه با مقاومت یا بازخواست مواجه گردد. این همان استعاره نفوذ از راه ظاهر و زبان است: آراستگی ظاهری به مثابه «کلید» ورود، و آفرین‌گویی به مثابه «زره حفاظتی» در قلمرو سیاسی ضحاک. در سطح نشانه‌شناختی استعاری، چند دال کلیدی دیده می‌شود:

بینادل و پاک‌تن → مدلول اخلاقی‌سازی خود، ایجاد چهره بی‌تهدید برای مشروعیت‌بخشی به حضور.

آفرین گفت‌وگو → مدلول همسویی و وفاداری ظاهری، کارکردی چون سپر بلاغی برای پنهان کردن نیت واقعی.

خوالیگر → مدلول خدمت‌رسانی بی‌ضرر، استعاره‌ای از پوشش اجتماعی-شغلی برای نفوذ در مرکز قدرت. پیوند این دال‌ها با مدلول‌هایشان، روایتی از استراتژی نفوذ فریبکارانه می‌سازد که در چارچوب دانسی، مصداق بارز گفتمان خطرناک از طریق دروغ آراسته است؛ یعنی زبانی که با ساختن چهره مثبت، خشونت بالقوه یا نیت براندازانه را پوشش می‌دهد، و از طریق استعاره و نماد، خطر را در قالب خیرخواهی و خدمت عرضه می‌کند. می‌توان این دو صحنه (ابیات اول با توصیه به پدرکشی و این ابیات با فریب زبانی) را در یک جدول ترکیبی «راهنمای گفتمان خطرناک در شاهنامه» کنار هم قرار داد تا هم عناصر نشانه‌شناختی و هم انواع خطرات دانسی را در نسبت با استعاره‌ها مقایسه شود.

۲-۳. گفتمان انکاری در زبان ضحاک

گفتمان انکاری یکی از شگردهای کلیدی برای حفظ قدرت در شرایط بحرانی است؛ زیرا «انکار می‌تواند با بازنویسی یا حذف بخشی از واقعیت، مسئولیت را از عامل قدرت دور کرده و ذهن مخاطب را به روایتی جایگزین سوق دهد» (Danesi, 2024: 84). به بیان دانسی، «چنین انکاری غالباً با زبان اقناع‌کننده و چارچوب‌بندی مثبت همراه می‌شود تا حتی شواهد عینی ستمگری، به شکلی قابل پذیرش یا بی‌اهمیت بازنمایی گردد» (Ibid: 85). در این بخش، پس از

آن که معبر خواب ضحاک را چنین تعبیر می‌کند که به زودی پادشاهی او به دست فریدون از تبار طهمورث برچیده خواهد شد، ضحاک واکنشی آمیخته به تعجب و نوعی بی‌گانه‌نمایی نشان می‌دهد: او با شگفتی می‌پرسد چرا باید کسی نسبت به او کینه داشته باشد، گویی سیاست‌های خشونت‌آمیزش، از جمله فرمان قتل جوانان و خوراندن مغز آنان به اژدها، هرگز رخ نداده است. این لحظه نمونه کلاسیک انکار مسئولیت است؛ همان‌گونه که مارسل دانسی در نظریه «گفتمان خطرناک»، توضیح می‌دهد، انکار نه لزوماً یک رد مستقیم واقعیت، بلکه بازتعریف آن در جهت بی‌اثر کردن اتهام و بازسازی چهره قدرت است.

بدو گفت ضحاک ناپاک دین	چرا بنددم چیست از منش کین
دلور بدو گفت اگر بخردی	کسی بی بهانه نسازد بدی
برآید به دست تو هوش پدرش	از آن درد گردد پر از کینه سرش
یکی گاو برمایه خواهد بدن	جهانجوی را دایه خواهد بدن
تبه گردد آن هم به دست تو بر	بدین کین کشد گرزه گاوسر
چو بشنید ضحاک بگشاد گوش	ز تخت اندرافتاد و زو رفت هوش

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۶۱)

در بیت آغازین، واکنش ضحاک («چرا بنددم چیست از منش کین») تجسم یک گفتمان انکاری است: او نه تنها از پذیرش مسئولیت ستم‌هایش (از جمله قتل جوانان و خوراندن مغز آنان به مارها) سر باز می‌زند، بلکه کینه پیش رو را «بی‌دلیل» فرض می‌کند. همان‌طور که دانسی، تأکید می‌کند، «انکار در گفتمان خطرناک اغلب با بازتعریف شرایط آغاز می‌شود؛ این بازتعریف، حافظه جمعی خشونت را کم‌رنگ کرده و توجه را به مظلوم‌نمایی گوینده سوق می‌دهد» (Danesi, 2024: 82-85).

پاسخ معبر («کسی بی بهانه نسازد بدی») با منطق ضد این انکار عمل می‌کند و به یادآوری یک زنجیره علی می‌پردازد: ضحاک پدر فریدون را می‌کشد، مادر را که به گاوی پناه می‌برد، آواره می‌کند، و همین خشونت‌ها به کینه فریدون و نهایتاً سرنگونی سلطنت او می‌انجامد. این روایت، در سطح نشانه‌شناسی استعاره‌ای، عناصر شاخصی را می‌سازد:

«هوش پدر»: نشانه حیات و پیوند نسلی، که نابود کردنش استعاره‌ای از «قطع ریشه خرد» است.

«گاو برمایه»: در فرهنگ ایرانی نماد پناه، مادری و بقا؛ نابودی آن کنایه از گسستن پیوند با زمین و حیات.

«گرزه گاوسر»: نماد عدالت قهری و کیفر؛ در سطح دلالت ایدئولوژیک، ابزار پایان‌بخشیدن به چرخه ستم.

همچنین، لحظه نهایی که «ضحاک از تخت درافتاد و بیهوش شد» کارکردی دوگانه دارد: نخست، برچیدن موقت زبان قدرت، چراکه بی‌هوشی به معنای شکست کنش زبانی در کنترل وضعیت است؛ دوم، در سطح استعاره‌ای، فروریختن

«ساختار سلطه» پیش از فروپاشی عینی. از منظر دانسی، این نقطه، تلاقی برهم‌خوردن چارچوب‌بندی مثبت و شکست استراتژی انکار است، چون روایت پیش‌گویی معبر، مدارکی استعاری و علی می‌آورد که امکان بازتعریف حقیقت را به حداقل می‌رساند (Ibid:91-92).

ضحاک پس از شنیدن تعبیر خواب خویش، سیاستی مبتنی بر حذف نظام‌مند وارثان بالقوه قدرت را اتخاذ می‌کند؛ بدین‌سان که فرمان به قتل تمامی نوزادان ذکور قلمرو از لحظه تولد صادر می‌نماید. او به منظور تحقق این هدف، کلیه منابع و نیروهای خود را بسیج کرده و حتی به نابودی «گاو برمایه»، نماد حیات و پناه، دست می‌زند. این اقدام با انهدام مأوای فرانک، مادر فریدون، تکمیل می‌شود؛ حرکتی که در سطح نمادین، برچیده‌شدن ساختارهای حمایت اجتماعی و گسستن پیوندهای حیاتی جامعه را بازنمایی می‌کند.

خبرشد به ضحاک یک روزگار	از آن گاو برمایه و مرغزار
بیامد از آن کینه چون پیل مست	مران گاو برمایه را کرد پست
جز آن هرچه دید اندرو چارپای	بیفگند و زیشان پرداخت جای
سبک سوی خان فریدون شتافت	فراوان پژوهید و کس را نیافت
به ایوان او آتش اندر فگند	به پای اندر آورد کاخ بلند

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۶۴)

در لایه نخست، روایت خبری است: ضحاک پس از آگاهی از وجود «گاو برمایه» که پیش‌تر در پیشگویی معبر به عنوان دایه و حافظ جان فریدون آمده بود، بلافاصله با حالتی «چون پیل مست» حمله می‌کند و گاو را از میان برمی‌دارد. این تصویر حیوان مست به عنوان نشانه حضور بی‌مهار خشونت، در نشانه‌شناسی روایی فروغ حیوانی و از دست رفتن عقلانیت را تداعی می‌کند. نابودی چارپایان باقی‌مانده و تخلیه محیط، فراتر از یک اقدام نظامی، نوعی پاکسازی سمبلیک است که بنا به تحلیل دانسی، «از طریق برساخت تهدید و حذف عناصر نمادین مقاومت، قدرت را طبیعی‌سازی می‌کند» (Danesi, 2024:86). در لایه دوم، یورش به خان فریدون و آتش‌زدن کاخ، همان چیزی است که دانسی از آن به عنوان گفتمان خطرناک یاد می‌کند: خشونت نه تنها ابزار فیزیکی حذف است، بلکه یک پیام ارتباطی است که به مخاطبان اجتماعی ارسال می‌شود، پیامی که محتوایش ارباب، هشدار و تثبیت سلطه‌یابی است. عبارت «به پای اندر آورد کاخ بلند» نیز در سطح استعاری، نشانه فروکاستن قدرت و منزلت مخالف به خاک است؛ حرکتی که هم جنبه عملی دارد و هم جنبه نمایشی، و این هم‌زمانی از ویژگی‌های گفتمان خطرناک به عنوان پیوند امر نظامی و امر نمادین است (Ibid:91-92). به این ترتیب، رفتار ضحاک در این صحنه صرفاً عمل نظامی نیست؛ بلکه شکلی از کنش ارتباطی خشونت‌آمیز است که از طریق تخریب نمادها، نابودی منابع و نمایش قدرت، واقعیت سیاسی و اجتماعی مطلوب او را بازتولید می‌کند.

در روایت بعدی شاهنامه، رویارویی ضحاک و کاوه از نقاط عطفی است که در آن زبان به عرصه کشاکش ایدئولوژی و مقاومت بدل می‌شود. یکی از بن‌مایه‌های زبانی این گفت‌وگو، گفتمان انکاری است؛ گفتمانی که در آن ضحاک با نفی یا تحریف واقعیت، می‌کوشد مشروعیت خود را حفظ و دامنه اعتراض را محدود کند. «انکار» در این بافت نه صرفاً به معنای رد اتهام، بلکه راهبردی گفتمانی است که از طریق بازتعریف رویدادها، بی‌اهمیت جلوه‌دادن پیدادگری و جابه‌جایی معنایی نشانه‌ها، به تثبیت قدرت می‌انجامد. از منظر مطالعات گفتمان، انکار در این مکالمه بر دو محور اصلی استوار است: نخست، انکار مسئولیت، جایی که ضحاک با سلب نقش خود در رنج و ستم مردم، خود را از جایگاه پاسخ‌گویی دور می‌کند؛ دوم، انکار شواهد، زمانی که او با بی‌اعتبار کردن سخنان کاوه، شواهد آشکار ظلم را به عنوان «اغراق» یا «دروغ» بازنمایی می‌کند. این دو محور، در پیوند با زبان استعاری و القاب ظاهراً محترمانه، تصویری از قدرت «بی‌گناه‌نمای» می‌سازد که می‌خواهد خشونت ساختاری را پشت نقاب سیاست‌ورزی و زبان نرم پنهان کند. در این چارچوب، تحلیل گفتمان انکاری ضحاک نه تنها نشان می‌دهد چگونه زبان می‌تواند به ابزار استمرار سلطه بدل شود، بلکه تصویری روشن از راهبرد «بازنویسی حقیقت» را ارائه می‌دهد؛ راهبردی که در مکالمه او با کاوه، مرز میان حقیقت و دروغ را در فضای گفتمانی به عمد مخدوش می‌کند.

مرا در نهانی یکی دشمن است	که بر بخردان این سخن روشن است
ندارم همی دشمن خُرد، خوار	بترسم همی از بد روزگار
همی زین فزون بایدم لشگری	هم از مردم و هم از دیو و پری
یکی لشگری خواهم انگيختن	ابا دیو مردم برآویختن
یکی محضر اکنون ببايد نوشت	که جز تخم نیکی سپهد نکشت
نگوید سخن جز همه راستی	نخواهد به داد اندرون کاستی

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۶۷)

در این ابیات، ضحاک با طرح مفهوم «دشمن پنهان» که «بر بخردان روشن» است، با دروغی بزرگ، فضای روانی‌ای می‌آفریند که تهدید را بدیهی، فوری و غیر قابل مناقشه جلوه می‌دهد. این شگرد، در چارچوب نظریه «گفتمان خطرناک» مارسل دانسی، نمونه‌ای روشن از برساخت تهدید و دیگری‌سازی است؛ زیرا دشمن در این بیان همزمان نام‌ناپذیر و جهان‌شمول است و به‌گونه‌ای چارچوب‌بندی می‌شود که هرکس می‌تواند یا باید او را بشناسد، بی‌آنکه جزییات هویتی‌اش بیان شود. با انتساب ترس خود نه به دشمنی مشخص، بلکه به «بد روزگار»، ضحاک مسئولیت بحران را از خود سلب و آن را به نیروهای مبهم تاریخی یا کیهانی نسبت می‌دهد؛ ترفندی که دانسی آن را انکار مسئولیت و بخشی از راهبرد حفظ چهره قدرت در برابر افکار عمومی می‌داند. در ادامه، طرح ضرورت بسیج «لشگر از مردم و دیو و پری» و درخواست «نوشتن محضر» سوگند وفاداری، نشانگر تلاش برای مشروعیت‌بخشی به خشونت از طریق اسناد رسمی و آرایه‌های اخلاقی ساز است. او با تأکید بر اینکه سپهد «جز تخم نیکی نکشت» و «سخن راستی» می‌گوید، یک دوگانه اخلاقی خیر/شر می‌سازد که در آن خود را در جایگاه عدالت و حقیقت قرار می‌دهد. این هم‌نشینی عناصر

نیامد به گفت فریدون فرود نیاورد کشتی نگهبان رود
 جزین گفت با من سخن در نهان چنین داد پاسخ که شاه جهان
 جوازی نیابی به مهری درست که مگذار یک پشه را تا نخست
 (فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۷۴)

در این صحنه، فردوسی تصویری فشرده، اما سرشار از نشانه‌های قدرت و کنترل ارتباطی را ارائه می‌دهد. فرمان ضحاک به رودبانِ ارون‌درو و اطاعت از فرمان حاکم توسط رودبان، با لحنی که از نظر زبانی، نشان‌دهنده ترکیب ظاهری ادب و باطنی اجبار است؛ همان چیزی است که دانسی در چارچوب گفتمان خطرناک، «تلطیف زبانی خشونت» می‌نامد، یعنی «بسته‌بندی دستورات سرکوبگرانه در پوشش الفاظ خوش‌ظاهر» (Danesi, 2024: 84-85). دستور ضحاک به رودبانان برای بستن مسیر آبی، صرفاً یک اقدام نظامی نیست؛ بلکه در سطح نشانه‌شناسی، کنترل بر گذرگاه‌ها به مثابه کنترل بر جابه‌جایی قدرت و روایت عمل می‌کند. پاسخ نگهبان رود که به فرمان «در نهان» اشاره دارد، نشان‌دهنده ماهیت پنهان و شخصی‌سازی‌شده این سیاست انسداد است؛ فرمانی که حتی عبور یک «پشه» بدون مجوز مهر شده را ممنوع می‌کند. این اغراق شاعرانه، شدت و جامعیت سیاست کنترل را برجسته می‌کند و با آنچه دانسی «افراط در بازتعریف تهدید برای طبیعی‌سازی محدودیت‌ها» می‌خواند، همخوان است (Ibid: 87-88). بدین ترتیب، ارون‌درو در این روایت، نه فقط یک مکان جغرافیایی، بلکه مرز نمادین اقتدار ضحاک است که عبور از آن به معنای عبور از سد هژمونی او تلقی می‌شود.

در پی گریز ضحاک از کاخش، خبر پیوند زناشویی فریدون با ارنواز و شهرناز به او می‌رسد؛ رویدادی که شعله‌های حسادت را در دلش برمی‌افروزد و او را بر آن می‌دارد تا زره بر تن کرده، بار دیگر راهی نبرد با فریدون شود.

پس از رشک ضحاک شد چاره‌جوی زلشگر سوی کاخ بنهاد روی
 بداهن سراسر بپوشید تن بدان تا نداند کسش زانجمن
 برآمد بر آن بام کاخ بلند به چنگ اندرون شست یاز کمند
 بدید آن سیه نرگس شهرناز پر از جادویی با فریدون به راز
 دو رخساره روز و دو زلفیش شب گشاده به نفرین ضحاک لب
 بدانست کان کار هست ایزدی رهایی نیابد ز دسست بدی
 به مغز اندرش آتش رشک خاست به ایوان کمند اندر فگند راست
 نه از تخت یاد و نه جان ارجمند فرود آمد از بام کاخ بلند
 به چنگ اندرش آبگون دشنه بود به خون پریچه‌رگان تشنه بود
 همان تیز خنجر کشید از نیام نه بگشاد راز و نه برگفت نام

(فردوسی: ۱۳۹۳، ج ۱، ۸۲)

این بخش از روایت، ضحاک را در مرحله‌ای نشان می‌دهد که حسادت شخصی با منطق قدرت در هم تنیده می‌شود و به شکلی آشکار وارد حوزه گفتمان خطرناک می‌گردد. او پس از شعله‌ور شدن رشک، با تدبیر (چاره‌جویی) و در عین حال، استتار کامل (پوشیدن زره برای ناشناس ماندن) به سمت کاخ فریدون می‌رود. این پوشش، در سطح نمادین همان «ماسک قدرت» است که دانسی آن را «بخشی از چارچوب‌بندی استعاری قدرت می‌داند؛ جایی که عامل سلطه‌گر نقش خود را پنهان می‌کند تا بتواند کنش خشونت‌آمیز را بدون اصابت مستقیم به چهره هویتی‌اش انجام دهد» (Danesi, 2024, : 84-85). صحنه دیدن شهرناز و ارنواز با تصویرسازی متضاد «دو رخساره روز و دو زلفین شب» حامل دلالت‌های نشانه‌شناختی درباره زیبایی و پاکی است که در برابر سیاهی و خشونت ضحاک قرار می‌گیرد. واکنش ضحاک («به مغز اندرش آتش رشک خاست») «بازتاب سازوکاری است که دانسی آن را دیگری‌سازی احساسی می‌خواند؛ یعنی تبدیل عاطفه شخصی به موتور محرک خشونت سیاسی» (Ibid. 87-88). کشیدن کمند و سپس دشنه، بدون افشای کلام یا نام، به گفتمانی صرفاً کنشی می‌انجامد که در آن، زبان حذف می‌شود و عمل فیزیکی به‌تنهایی پیام را منتقل می‌کند. این، مطابق با تحلیلی که دانسی از گفتمان خطرناک ارائه می‌دهد، همان جایی است که کنش خشونت به یک پیام نمادین بدل می‌شود؛ تأکید بر قدرت مطلق، بی‌اعتنایی به قواعد رسمی، و تبدیل بدن قربانی به صحنه نمایش هژمونی. در واقع، در یک نگاه کلی، رفتار ضحاک در این ابیات نه صرفاً حسادت شخصی، بلکه یک نمونه کامل از چارچوب‌بندی استعاری و نشانه‌ای قدرت است: استتار برای نفوذ (چهره پنهان قدرت)، حرکت عمودی از بام به ایوان (تصویر تسخیر و فرود بر حریم دیگری)، و دشنه آبگون در دست (نماد تهدید مرگبار). این عناصر، در مجموع همان‌گونه که دانسی توضیح می‌دهد، «قدرت را در زبان حماسی نه فقط در سطح عمل، بلکه به عنوان گفتمانی نمادپردازانه بازنمایی می‌کنند» (Ibid: 90-91).

۳. نتیجه‌گیری

بررسی روایت ضحاک در شاهنامه نشان داد که این شخصیت اسطوره‌ای نه صرفاً یک پادشاه ستمگر، بلکه تجسم شبکه‌ای پیچیده از راهبردهای زبانی، استعاری و نمادین است که به شکلی همسو با آنچه مارسل دانسی در نظریه «گفتمان خطرناک» توصیف می‌کند، عمل می‌کند. این گفتمان در روایت فردوسی، نه به صورت مفهومی انتزاعی، بلکه در قالب کنش‌های زبانی-روایی، تصاویر استعاری، و نمادپردازی خشونت بروز یافته است؛ و در نهایت، دو کارکرد اصلی آن عبارت‌اند از مشروعیت‌بخشی به سلطه و تثبیت قدرت از طریق تفرقه‌افکنی. مطابقت تحلیلی نشان داد که ضحاک جهان‌روایی را با «بازتعریف واقعیت» در خدمت نیازهای سیاسی خود بازسازی می‌کند. این بازتعریف بر سه ستون اصلی استوار است:

۱. **برساخت تهدید:** مفاهیمی چون «دشمن پنهان» و پیش‌گویی نابودی حکومت به‌دست فریدون، به منزله آن چیزی که دانسی «دیگری‌سازی» می‌نامد، فضای روانی پُر شر و ترس‌زده‌ای پدید می‌آورد که هر کنش خشونت‌آمیز را به ظاهر توجیه‌پذیر می‌کند.

۲. **انکار مسئولیت:** با نسبت دادن بی‌عدالتی‌ها و ویرانی‌ها به «بد روزگار» یا تقدیر، ضحاک خود را از جایگاه مباشر خشونت به جایگاه ناظر بی‌گناه منتقل می‌کند.
۳. **اخلاقی‌سازی قدرت:** با زبان آمیخته به مفاهیم مثبت («تخم نیکی»، «سخن راستی»)، کنش‌های خشونت‌آمیز یا محدودکننده به عنوان اقداماتی خیرخواهانه معرفی می‌شوند.

این سه مکانیزم نه تنها خشونت را «طبیعی» جلوه می‌دهند، بلکه آن را به عنصر ضروری نظم و امنیت بدل می‌کنند؛ فرایندی که دانسی آن را جزء هسته‌ای گفتمان خطرناک می‌داند. بررسی ابیات مرتبط با گاو برمایه، گرزۀ گاوسر، و بستن مسیر ارون‌دروود نشان داد که کنش خشونت‌آمیز ضحاک اغلب واجد یک لایه مستقل نمادین است. شواهد تأیید می‌کنند که خشونت در گفتمان ضحاک صرفاً کنش فیزیکی نیست؛ بلکه با بار فرهنگی، استعاره‌ی و روانی همراه است، و این لایه نمادین به پایداری اثر روانی خشونت کمک می‌کند. تطبیق روایت شاهنامه با نظریه دانسی نشان داد که ضحاک از الگوی «دروغ بزرگ» استفاده می‌کند؛ ادعایی کلان و تکرارشونده که اغلب آن‌قدر عجیب است که تصور مخالفت با آن دشوار می‌شود. نمونه بارز آن، نسبت دادن تمام تهدیدها و بحران‌ها به یک دشمن بیرونی است که حتی ممکن است موجودیت ملموسی نداشته باشد. در کنار این، پدیده «دیگری‌سازی احساسی» با ترسیم دشمن به عنوان موجودی تهدیدگر، خیانت‌کار یا بی‌رحم، هم به بسیج روانی مردم علیه رقیب کمک می‌کند و هم امکان اعمال خشونت بر او را از نظر اخلاقی توجیه می‌سازد.

ضحاک در شاهنامه به مثابه کهن‌الگوی قدرتی بازنمایی می‌شود که بنیان سلطه خود را نه صرفاً بر زور، بلکه بر سازوکارهای گفتمانی و روان‌شناختی استوار می‌سازد. او با بازتعریف استعاره دوگانه‌هایی چون نور/تاریکی، نیکی/بدی و حاکم/شورش‌گر، نظم نمادینی می‌سازد که ذهن جمعی را به سمت صف‌بندی‌های احساسی و غیر عقلانی سوق می‌دهد. در این نظم، «دروغ بزرگ» ابزار اصلی تولید واقعیت است؛ واقعیتی دست‌ساز که در آن خیر مطلق در قامت حاکم متمرکز و شر مطلق در چهره مخالفان تصویر می‌شود. این فرایند، همان‌گونه که فرضیه دوم پژوهش نشان داده بود، منجر به فروپاشی انسجام اجتماعی و ناتوانی مردم در تشکیل جبهه متحد علیه قدرت می‌گردد. به تعبیر امروزی، ضحاک بنیان‌گذار نوعی «مهندسی ذهن» است که با پیوند میان خشونت مشروع و معناهای فرهنگی کهن، چرخه‌ای خودپایدار از سلطه، ترس و تفرقه می‌آفریند. در سطحی کلان‌تر، این خوانش نشانه‌شناختی ضحاک از اسطوره فراتر رفته و به حوزه نظریه‌های مدرن گفتمان و قدرت پل می‌زند؛ زیرا نمایش نحوه تولید «دیگری خطرناک» و برساخت تهدید، از جهان اسطوره‌ای تا سیاست معاصر، پیوستاری واحد دارد. بدین ترتیب، ضحاک نه فقط شخصیت تاریخی یا اسطوره‌ای، بلکه الگویی زبانی و نمادین برای تحلیل مکانیسم تداوم سلطه در ذهن و جامعه تلقی می‌شود.

منابع

آسابرگر، آرتور (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان کاربردی، فرهنگ عامه، رسانه‌ها و زندگی روزمره، ترجمه حسین پاینده، چاپ اول، تهران: مروارید.

اردستانی رستمی، حمیدرضا، ۱۳۹۴، «فریدون دهقان، کاوه آهنگر و ضحاک دیو». شعرپژوهی، سال هفتم، شماره اول،

صص ۲۸-۱. DOI:10.22099/JBA.2015.2489

بهار، مهرداد، (۱۳۸۵)، جستاری در فرهنگ ایران، به کوشش ابوالقاسم اسماعیل پور، چاپ اول، تهران: اسطوره
تفضلی، احمد، (۱۳۸۳)، تصحیح و ترجمه سوتکر و ورشت مانسرنسک از دینکرد نهم، تهران: دائرة المعارف بزرگ اسلامی.
گردیزی، ابوسعید عبدالحی بن ضحاک بن محمود، (۱۳۸۴)، زین الاخبار، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
فردوسی، ابوالقاسم، (۱۳۹۳)، شاهنامه. تصحیح دکتر جلال خالقی مطلق. چاپ اول. تهران: سخن.
هاوکس، ترنس، (۱۳۷۷)، استعاره، ترجمه فرزانه طاهری، چاپ اول، تهران: مرکز.

Charteris, Jonathan (2011), *Black - Politicians and Rhetoric, The Persuasive Power of Metaphor*, first published 2005, Second edition published company number 785998, of Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG21 6XS. Palgrave Macmillan in the US is a division of St Martin's Press LLC, 175 Fifth Avenue, New York, NY 10010.

Danesi, Marcel (2024), *Semiotics with a Conscience_ Decoding Dangerous Discourses*- Bloomsbury Publishing. Zuanglin Hu, Peking University, Beijing, Marcel Kinsbourne, New School for Social Research, New York City, USA.

Danesi, Marcel (2023), *Politics, Lies and Conspiracy Theories_ A Cognitive Linguistic Perspective*- Routledge. First published 2023, by Routledge, 4 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OX14 4RN.

Lakoff, George (2016b). *Understanding Trump*. Chicago University Press, https://press.uchicago.edu/books/excerpt/2016/lakoff_trump.html

Kuper, Leo (1981). *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*. New Haven: Yale University Press.

Kurlansky, Mark (2022). *Big Lies: From Socrates to Social Media*. Thomaston: Tilbury House.

Tralau, John (2014). *Deception, Politics and Aesthetics: The Importance of Hobbes's Concept of Metaphor*. *Contemporary Political Theory* 13: 112-129.

Welch, D. (2013). *Propaganda: Power and Persuasion*. London: The British Library. Published in 2014 by I.B.Tauris & Co Ltd 6 Salem Road, London W2 4BU 175 Fifth Avenue, New York NY 10010.

REFERENCES

Asaberger, Arthur (2019). *Applied Discourse Analysis*, Popular Culture, Media, and Everyday Life, translated by Hossein Payandeh, first edition, Tehran: Morvarid. (In persian).

Ardestani Rostami, Hamidreza, 2015, "Fereydoun Dehghan, Kaveh Ahangar, and Zahhak the Demon." *Poetic Studies*, Volume 7, Issue 1, pp. 1-28. DOI:10.22099/JBA.2015.2489. (In persian).

Bahar, Mehrdad, (2006), *An Essay on Iranian Culture*, edited by Abolghasem Esmaeil Pour, first edition, Tehran: Ostureh. .(In persian).

Ferdowsi, Abolqasem (2014). *Shahnameh*. Edited by Dr. Jalal Khaleghi Motlagh. First edition. Tehran: Sokhan. (In Persian)

Gardizi, Abu Saeed Abdolhay ibn Zahhak ibn Mahmoud, (2005), *Zain al-Akhbar*, second edition, Tehran: University of Tehran. .(Inpersian).

Hawkes, Terence (1998). *Metaphor*, translated by Farzaneh Taheri, first edition, Tehran: Markaz.(Inpersian).

Tafazzoli, Ahmad, (2004), *Correction and Translation of Sootkar and Varsht Manser Book* from the Ninth Dinkard. Tehran: Great Islamic Encyclopedia. .(Inpersian).